

УДК 340.0

РЕПРЕСИВНА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО ПОЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ПОДІЛЛЯ У 30-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

Тітова Н.В., к. і. н,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Хмельницький університет управління та права

Стаття присвячена історично-правовому аналізу репресивної політики радянської влади щодо польського населення Поділля у 30-ті роки ХХ століття. Зокрема, розкриваються основні заходи правового й організаційного характеру, ужиті органами державної влади з метою цілковитого підпорядкування волі комуністичної партії всіх сфер державного та суспільного життя, що супроводжувалось винищенням груп населення, у тому числі й за національною ознакою.

Ключові слова: Поділля, поляки, репресії, КП(б)У, НКВС, Польська Організація Військова.

Статья посвящена историко-правовому анализу репрессивной политики советской власти против польского населения Подолья в 30-е годы ХХ века. В частности, раскрываются основные мероприятия правового и организационного характера, проведенные органами государственной власти с целью полного подчинения воле коммунистической партии всех сфер государственной и общественной жизни, что сопровождалось уничтожением целых групп населения, в том числе и по национальному признаку.

Ключевые слова: Подолье, поляки, репрессии, КП(б)У, НКВД, Польская Организация Военная.

Titova N.V. REPRESSIVE POLICY OF THE SOVIET GOVERNMENT AGAINST POLISH POPULATION IN PODILLYA IN 1930s

This article is dedicated to historical and legal analysis of Soviet government's repressive policy in regard to Polish population in Podillya in 1930s. In particular, the author describes the main legal and organizational measures implemented by government bodies in order to completely subject to the Communist Party all fields of state administration and social life, which was accompanied by extermination of entire population groups, including, according to nationality.

Key words: Podillya, Polish, repressions, Communist Party (bolshevists) of Ukraine, Folk commissariat of internal affairs, Polish military organization.

Постановка проблеми. З огляду на етнічну строкатість радянського Поділля, серед мешканців якого поряд із титульною нацією – українцями, вагому частку становила й польська людність, великий науковий інтерес викликають дослідження особливостей перебігу репресивної політики радянської влади щодо польського населення цього стратегічно важливого, прикордонного з тогочасною II Річчю Посполитою регіону УРСР. Тим більше, що без системного й глибокого осмислення трагічних сторінок минулого в долі національних меншин та усвідомлення повчальних уроків історії неможливо конструктивно розв'язувати сучасні проблеми, науково прогнозувати й моделювати їхній розвиток у майбутньому.

Ступінь розробленості проблеми. До дослідження проблеми національної політики радянської влади на території УРСР звертались у своїх працях О. Рубльов, С. Кульчицький, В. Нестеренко, В. Васильєв, О. Войналович, Т. Єременко, В. Нікольський, Л. Якубова, Л. Місінкевич та ін. Проте, незважаючи на наявність у цій сфері великого за обсягом доробку історичної науки, репресивна політика радянської влади щодо польського населення Поділля потребує подальшого дослідження, особливо в контексті наявної на той час радянської правозастосовної практики.

Метою статті є здійснення історично-правового аналізу репресивної політики радянської влади щодо польського населення Поділля у 30-ті рр. ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. 1933 р., без сумніву, можна вважати переломним у житті польського населення на території УРСР.

Зокрема, у меморандумі Культпропу ЦК КП(б)У «Про роботу серед польських трудящих мас УРСР» (08 вересня 1933 р.) зазначалося: «Занепад роботи серед польських трудящих, брак більшовицької пильності за умов загостреної класової боротьби й зростання активності куркульських, клерикальних, націоналістичних елементів, агентів польського фашизму посилювали вплив буржуазно-націоналістичних елементів на польських трудящих».

За стандартними фразами про «класово-ворожі» й «шкідницькі» елементи приховувалися реальні труднощі, з якими стикалася влада у своїй національно-культурній політиці щодо польського (та й не лише польського) населення УРСР. Так, наприклад, розглянувши 13 жовтня 1933 р. стан справ з «роботою серед польських трудящих мас», Оргбюро ЦК КП(б)У визнало його незадовільним, ухваливши в місячний термін «розробити та подати на затвердження Політбюро ЦК конкретні заходи для забезпечення рішучого перелому та посилення роботи серед польських трудящих України». Відділам ЦК КП(б)У доручалося «зміцнити склад польських робітників, які працюють на ланках культурного фронту (клубних робітників, вчителів та ін.)» і «на керівних посадах в колгоспах, сільрадах, райвиконкомах» [1, арк. 3]. Отже, увімкнули «зелене світло» кадровому перетрушуванню

польських працівників. Назовні це подавалося як піклування про «зміцнення проводу національно-культурним будівництвом серед польських трудящих України», необхідність викриття окремих «контрреволюційних» і «антирадянських» елементів [2, с. 284].

Отже, відповідаючи на замовлення кремлівського керівництва й на тлі драматичних подій Голодомору 1932–1933 рр., ГПУ УРСР сфабрикували справу так званої «Польської Організації Військової» («ПОВ»), запозичивши назву в реальній організації часів Першої світової війни, що припинила свою діяльність у 1921–1922 рр. [3; 4; 5; 6] Обвинувачення в належності до «Польської Організації Військової» відтоді й до кінця 1930-х рр. стають зручною матрицею, якою залюбки послуговувалися органи державної безпеки в репресіях проти польського населення СРСР/УРСР [2, с. 285].

Але на початку 1930-х рр. через брак в Україні реальних членів «ПОВ» ГПУ УРСР використовувало вигадану належність до неї як зручну формулу обвинувачення.

За оцінкою московських дослідників Ф. Фірсова, І. Яжборовської й В. Хаустова (докт. іст. наук, професора Академії ФСБ Російської Федерації) та спостереженнями їхнього тернопільського колеги проф. Г. Стронського, генеза енкаведистської провокації у «справі» «ПОВ» сягає 1929 р., коли в атмосфері суперечок і розламів при політбюро ЦК Компартії Польщі (КПП) була покликана до життя Комісія у справах безпеки для захисту партії від «інфільтрації ворожих елементів» з табору «пілсудчиків». Секретарем комісії став Віктор Житловський (псевдонім Альберт), політемігрант із СРСР, з 1926 р. співробітник ОГПУ. Саме остання обставина й спричинила, на думку дослідників, проголошення В. Житловським існування в керівництві КПП замаскованої мережі «ПОВ» [7; 8; 9]. Належність до «ПОВ» спершу інкримінувалася окремим членам керівництва КПП дрібноміщанського походження. У липні–вересні 1933 р. в Москві й в УРСР розпочалися перші арешти високопоставлених польських комуністів, яких обвинувачували в «агентурно-провокаторській роботі» на користь «ПОВ» [8, с. 49].

Загалом у 1933–1934 рр. за причетність до «ПОВ» на Правобережній Україні лише Київським обласним управлінням ГПУ УРСР було заарештовано 114 осіб, із яких 70 дістали різні терміни ув'язнення або були страчені, а решта – 44 – звільнені за відсутністю складу злочину (що, зрозуміло, не давало гарантій від репресій надалі). За іншими даними, до травня 1937 р. органами Управління державної безпеки НКВС УРСР у «справі» «ПОВ» було ув'язнено 225 осіб (не рахуючи одинаків), із яких двох стратили, а 211 дістали різні терміни таборів і заслання. Утім, на нашу думку, ці дані істотно применшені й не відбивають, очевидно, повної картини репресивних дій у «справі» «Польської Військової Організації». Лише по «справі» так званої Подільської філії «ПОВ» 1933–1934 рр. загалом «проходило» понад 500 осіб, які були запідозрені в належності до організації чи заарештовані [10, с. 210–211].

Особливість акцій тоталітарного режиму проти польського населення України 1933 р. полягала, зокрема, у тому, що справа так званої «ПОВ» розгорталася паралельно й майже синхронно зі справою «УВО» – «Української Військової Організації» (також сфабрикованою ГПУ УРСР). Умовні учасники останньої переважно були етнічними українцями – уродженцями Східної Галичини. Вони не лише володіли польською мовою (що само по собі вже було підозрілим в очах більшовицької влади), а й листувалися зі своїми родичами із «буржуазно-поміщицької» Польщі. Отже, крім «української націоналістичної роботи», їм закидалася й належність до «агентури польської розвідки». У слідчих матеріалах виникло й відповідне формулювання – «блок польської й української контрреволюції» в УРСР. «Ми знаємо, що українська націоналістична контрреволюція провадила свою підривну роботу в тісному союзі з польськими буржуазно-націоналістичними елементами, які викриті в справі «Польської військової організації» (ПОВ)» [11, с. 120], – проголошував на XII з'їзді КП(б)У голова ГПУ УРСР В. Балицький.

Формулювання щодо «блоку польської й української контрреволюції» в республіці було ґрунтовно опрацьоване вже в компартійно-чекістських документах середини й другої половини 1933 р., насамперед у службовому листуванні республіканського ГПУ й матеріалах листопадового об'єднаного пленуму ЦК–ЦКК КП(б)У 1933 р., який, як свідчать новітні дослідження вітчизняних учених, значною мірою ґрунтувався на інформаційних повідомленнях (властиво – дезінформаціях) ГПУ, а відтак і приховано спрямовувався енкаведистським відомством УРСР та його московськими керівниками [12, с. 401–426].

Так, в адресованому голові ГПУ УРСР В. Балицькому у липні 1933 р. таємному меморандумі Секретно-політичного відділу ГПУ УРСР за підписом його очільника М. Александровського щодо зовнішньополітичних орієнтацій «викритої» республіканськими органами НКВС «Української військової організації», між іншим, стверджувалося: «ПОВ» на Україні широко використовувало для своєї організаційної роботи «Українську військову організацію». У свою чергу, «УВО» свою військово-розвідувальну й повстанську роботу провадила у контакті з «ПОВ». Контактівання йшло назагал по лініях: а) спільного перекидання й розміщення членів «УВО» і «ПОВ» на Україні; б) підготовки військових кадрів на Україні, українських й польських, для одночасного узгодженого виступу у момент повстання; в) широко розгалуженої військово-розвідувальної й шпигунської роботи; г) організації зв'язку з закордоном та взаємодопомоги при зв'язку з закордоном».

Починаючи з 1933 р., хвилі репресій щодо польської нацменшини УРСР наростають.

Наприкінці 1933 р. – на початку 1934 р. було сфабриковано «справу» Вінницького (Подільського) обласного центру «ПОВ», до якої було притягнуто 52 особи, переважно місцевих культурно-освітніх працівників [2, с. 294–299; 9, с. 214–216; 13, с. 123–125; 14, с. 431–433; 15, с. 870–876].

В «Обвинувальному висновку у справі «Польської військової організації» – «ПОВ» на Поділлі» (23 лютого 1934 р.), що його сфабрикували вінницькі чекісти, стверджувалося: «Вінницьким облвідділом ГПУ УРСР розкрита й ліквідована на території Поділля контрреволюційна організація, що йменувала себе Польською Військовою Організацією – «ПОВ», яка провадила активну повстанську, шпигунську й шкідницьку роботу у межах Вінницької області задля послаблення й повалення диктатури пролетаріату на Советській Україні й приєднання території нинішньої УРСР до Польщі.

У перебігу слідства з'ясовано, що зазначена контрреволюційна організація являла собою філію ліквідованої органами ГПУ Польської Військової Організації, що провадила контрреволюційну діяльність на теренах СРСР й зокрема на Советській Україні».

У тій самій «історичній» преамбулі наголошувалося, що «ПОВ» на Поділлі створили «активні контрреволюційні кадри польського воєнничого націоналізму», які, мовляв, пройшли вишкіл збройної боротьби під час громадянської війни й «повстанської шпигунської діяльності», спрямованої проти більшовицького режиму: «Ці націоналістичні, контрреволюційні сили створенням нелегальної військової організації намагалися підготувати умови для повалення Совладу» [16, арк. 2–3].

Слідчі НКВС нібито виявили, що «ПОВ» на Поділлі охопила власною діяльністю 24 адміністративних райони, проникла до багатьох державних установ, зокрема й системи народної освіти, на промислові підприємства, у сільське господарство, де здійснювала саботаж і шкідництво, а також інфільтрувалася до лав РСЧА й насамперед її місцевих гарнізонів. У документі наголошувалося, що Поділля й Волинь – терени загарбницьких апетитів II Речі Посполитої – привертають до себе посилену увагу Генерального штабу Польщі. Відтак суди перманентно спрямовувалися офіцери польської розвідки для створення і спрямування антибільшовицького підпілля й підготовки плацдарму для майбутньої збройної інтервенції проти «Країни Рад» [16, арк. 3, 5].

Серед найбільш потужних осередків викритої Подільської «ПОВ» згадувалися міста Вінниця – 52 особи, Проскурів – 55 осіб, Старокостянтинів – 104 особи, Городок – 33 особи, с. Антоніни – 36 осіб, м. Бердичів – 22 особи, Теофіполь – 37 осіб, Шепетівка – 38 осіб, Полонне – 30 осіб, Тиврівський район – 7 осіб, Славута – 7 осіб тощо.

Упродовж 1934–1935 рр. низка чинників зумовлювала посилення репресій щодо осіб польської національності, насамперед проти представників Комуністичної партії Польщі (КПП) і її автономних організацій – Комуністичної партії Західної України (КПЗУ) й Компартії Західної Білорусі (КПЗБ). На репресивну політику вплинула загальна корекція ставлення СРСР до комуністичного руху: саме в 1935 р. VII конгрес Комінтерну зробив ставку на створення єдиного народного фронту, визнавши тим самим, що сектантська політика опертя лише на зарубіжні компартії, у тому

числі й Польщі, зазнала фіаско. Ставлення радянського керівництва до II Речі Посполитої й поляків стало жорсткішим і внаслідок успішних дій польських спецслужб щодо ліквідації підривної антидержавної діяльності на теренах Польщі радянської розвідки та агентури Комінтерну [17, с. 217–235, 268–299]. Особливе роздратування Кремля викликала польсько-німецька угода 1934 р. й візит до Варшави Г. Герінга [7, с. 12].

У рішенні Політбюро ЦК ВКП(б), ухваленому 31 травня 1934 р., йшлося: «Дозволити ОГПУ привести у виконання вироки стосовно керівників виявленої «Польської військової організації» («ПОВ») та провокаторів у компартії Польщі» [7, с. 12]. Відтак політична санкція привела в дію репресивно-чекістський механізм. Так, наприклад, Судова трійка при Колегії ГПУ УССР 23 лютого 1934 р. ухвалила порушити клопотання перед Колегією ОГПУ про застосування до умовного керівника республіканської мережі «ПОВ» Б. Скарбека-Шацького «вищої міри соціального захисту» – розстрілу. Таке рішення «українських» енкаведистів 09 березня 1934 р. підтримало судове засідання Колегії ОГПУ. Але виконання вироку відтермінувалося. І лише 01 червня, тобто другого дня після вищезгаданої ухвали Політбюро ЦК ВКП(б), голова ГПУ В. Балицький отримав директиву ОГПУ щодо негайного виконання вироку стосовно Б. Скарбека, що й було зроблено 03 червня 1934 р. [2, с. 314].

Методи «слідчої роботи», унаслідок яких було сфабриковано «справу» «ПОВ», викривалися в низці заяв до державних і партійних органів, які надходили з таборів від засуджених.

Варто відзначити окремі спроби правоохоронних органів СРСР чинити спротив хвилі необґрунтованих політичних репресій, що вже здіймалася. Так, у січні 1935 р. в доповідній записці на ім'я Й. Сталіна Генеральний прокурор СРСР І. Акулов, який, до речі, у 1932–1933 р. був членом Політбюро й секретарем ЦК КП(б)У по Донбасу, повідомляв про отримання Прокуратурою СРСР скарг щодо неправильних методів слідства від 11 засуджених у «справі» «ПОВ». До власного меморандуму І. Акулов долучив копії заяв засуджених, які стверджували, що не провадили жодної контрреволюційної роботи, а фальшиві покази подавали «винятково виходячи з заяви заступника начальника обласного ГПУ Галицького, що «партія вимагає самопожертв й жертв низки людей». Ішлося про заступника начальника Київського обласного відділу ГПУ Зиновія Мойсейовича Галицького. Однак жодного рішення за цими фактами кричущого порушення «соціалістичної законності» ухвалено не було, навпаки, кремлівське керівництво ступило на шлях розправи зі своїми колишніми соратниками із КПП, польськими комуністами в СРСР/УРСР і загалом із польським населенням західного прикордоння, яке Й. Сталін усе відвертіше розглядав як «підозрілий елемент» [7, с. 12].

Отже, як свідчить вищенаведений матеріал, більшість таких звернень засуджених так і залишалися без відповіді.

17 серпня 1935 р. Політбюро ЦК КП(б) У ухвалило постанову «Про Мархлевський і Пулинський райони». Польський Мархлевський і німецький Пулинський райони Київської області розформувалися «в зв'язку з економічною слабкістю», «незручністю обслуговування МТС колгоспів, а також адміністративною черезполосицею» [18, с. 245]. 03 жовтня 1935 р. це рішення легалізували «у радянському порядку» – постанову з аналогічною назвою та ідентичного змісту ухвалила Президія ВУЦВК [19, с. 55–56].

Восени 1935 р. було ухвалено ще кілька принципово важливих рішень Політбюро ЦК КП(б)У щодо поляків УРСР. Так, «у зв'язку із масовою засміченістю польськими націоналістами керівного складу національних польських сільрад» Київському й Вінницькому обкомом компартії було запропоновано спільно з НКВС здійснити «чистку» польських сільрад від інфільтрованих до них «націоналістів» та інших «антирадянських елементів». Під цим приводом у Вінницькій області 40 польських сільрад реорганізували в українські. У результаті ліквідаційної роботи енкаведистів і партапарату в Подільському регіоні наприкінці 1935 р. залишалось лише 12 польських сільрад у дев'яти районах, а саме: Трісецька (Антонінський район), Малолазунська (Базалійський), Зеленська й Війтовецька (Волочиський), Олешківська (Городоцький), Слобідкокрасилівська (Красилівський), Строничка й Хотенська-Друга (Плужнянський), Тадеушпільська (Полонський), Шаровецька й Мацьковецька (Проскурівський), Хоровицька (Славутський район) [20, с. 149].

Ці ради були залишені тому, що в цих селах проживали в більшості поляки, які в побуті надавали перевагу польській мові, а місцеві школи провадили заняття виключно польською мовою [20, с. 149].

Така сама доля спіткала того року й чимало польських шкіл. Оскільки, мовляв, «польські націоналісти штучно створили ряд польських шкіл у районах із переважачим українським населенням або населенням, яке розмовляє переважно українською мовою» (ішлося про райони Київської та Вінницької областей), Політбюро ЦК КП(б)У 20 вересня 1935 р. ухвалило рішення реорганізувати «штучно створені польські школи» й перевести їх на українську мову викладання й навчання. 27 жовтня того самого року були затверджені пропозиції Вінницького обкому щодо такої реорганізації 117 колишніх польських шкіл області [18, с. 246].

Відповідно до «цілком таємної» постанови РНК СРСР «Щодо виселення з УСРСР й господарського облаштування у Карагандинській області Казахської ССР» від 28 квітня 1936 р. № 776-120, з 800-метрової прикордонної радянсько-польської смуги було виселено 15 тис. господарств – близько 45 тис. поляків і німців (35 820 поляків, бл. 10 тис. німців) [21, с. 70]. За іншими даними, було виселено 69 283 особи [22, с. 79]. Депортаційна акція зачепила не лише сільське населення радянсько-польського прикордоння. Подібна доля спіткала й поляків, які мешкали у прикордонних містах – Кам'янці-Подільському, Вінниці,

Бердичеві, Жмеринці тощо. Розмах репресій засвідчує той факт, що під час виселення жертвами стали не лише «аутентичні» поляки, а й чимало українців, чий прізвища нагадували польські [23, с. 145].

Після спалаху репресивної активності тоталітарного режиму 1933–1935 рр., здавалося б, репресії проти польського населення УРСР зокрема почали вщухати. 25 липня 1936 р. Організаційне бюро ЦК КП(б)У, розглянувши стан партійної роботи й культурного обслуговування в районах і селах із польським і німецьким населенням, визнало незадовільною роботу в цьому напрямі Одеського, Дніпропетровського, Київського й Вінницького обкомів партії, керівництву котрих закидалася «втраата пильності» у викритті «ворожої агентури». Партійні органи цих областей зобов'язувалися, «не послаблюючи пильності й рішучої боротьби щодо викриття й ліквідації решток польсько-німецької фашистської агентури, зосередити увагу на проведенні повсякденної масово-політичної роботи й культурному обслуговуванні основної маси національних меншин польської й німецької національності» [18, с. 247].

Відтак, здавалося б, репресії й вишукування учасників «ПОВ» мали вщухнути. Проте так не сталося – за 1935–1936 рр. насувалася доба Великого терору – 1937–1938 рр.

31 липня 1937 р. Політбюро ЦК ВКП(б) затвердило проект оперативного наказу № 00447 НКВС СРСР «Про операції щодо репресії колишніх куркулів, кримінальних елементів та інших антирадянських елементів». У наказі, який одразу набув чинності, зазначалося зокрема, що операція в Україні мала розпочатися 05 серпня й тривати чотири місяці. Усі потенційні жертви розбивалися на дві категорії: перша – після арешту й нетривалого «слідства» мала бути страчена; «ліберальніша» друга категорія передбачала «лише» ув'язнення в тюрмах або таборах на термін від восьми до десяти років [24].

Ліміт, доведений органами державної безпеки Вінницької області, за наказом № 00447, попервах передбачав ув'язнення й покарання 4 000 осіб, у тому числі за першою категорією – 1 000, за другою – 3 000 осіб. Але вінницькі енкаведисти висунули «зустрічний план» і взяли на себе підвищені зобов'язання. Відтак ліміт збільшили до 6 300 осіб, зокрема у співвідношенні за категоріями, відповідно, – 2 200 та 4 100 осіб. Станом на 07 листопада 1937 р. за ґрати потрапило 5 502 особи, із них обласна «трійка» засудила 4 633 особи, із яких, згідно із позасудовим рішенням, розстріляли 1 592 особи. За національністю заарештовані розподілялися так: українці – 3 965 осіб (72 %), поляки – 517 (9,4 %), росіяни – 51 особа (0,9 %). Ліченими одиницями серед ув'язнених у порядку наказу № 00447 були представлені інші національні групи Поділля – євреї, німці, чехи, китайці, угорці [25, с. 46–47].

Для розуміння механізму репресій проти польського населення в Україні загалом, як і на Поділлі зокрема принципове значення має «Оперативний наказ наркомів внутрішніх справ СРСР № 00485» від 11 серпня 1937 р.,

підписаний Генеральним комісаром держбезпеки М. Єжовим і розісланий на місця для виконання. Наказ, а також долучений до нього закритий лист «Про фашистсько-повстанську, шпигунську, диверсійну, пораженську й терористичну діяльність польської розвідки в СРСР» (№ 59098 від 11 серпня 1937 р.) ініціювали масові репресії проти польського населення України [26; 27; 28].

Наказ зобов'язував місцеві органи державної безпеки упродовж 20 серпня – 20 листопада 1937 р. здійснити операцію щодо цілковитої ліквідації місцевих організацій «ПОВ». Арешту підлягали: «а) виявлені в процесі слідства й до цього часу не розшукані найактивніші члени ПОВ; б) всі військовополонені польської армії, які залишилися в СРСР; в) перебіжчики із Польщі, незалежно від часу переходу їх в СРСР; г) політемігранти та політобміняні з Польщі; д) колишні члени ППС та інших польських антирадянських політичних партій; е) найактивніша частина місцевих антирадянських націоналістичних елементів польських районів» [28, с. 16].

Наказ НКВС СРСР № 00485 містив і такий пункт: «Припинити звільнення із в'язниць і таборів засуджених за ознаками польського шпигунства, у яких закінчується термін ув'язнення. Про кожного із них подати матеріал для розгляду на Особливу нараду НКВС СРСР» [28, с. 17]. Це означало новий термін позбавлення волі, а часто й розстріл.

За браком виразних постатей для обвинувачення в контрреволюційних злочинах як по «українській», так і «польській» лініях (більшість представників суспільно-інтелектуальної еліти обох провідних національностей регіону була «вибита», тобто фізично знищена, депортована чи опинилася в ГУЛАГу ще в попередні роки) у «шкідництві» за доби Великого Терору 1937–1938 рр. назагал обвинувачували звичайних колгоспників, які під морально-фізичним тиском слідчих зізнавалися в неймовірно-фантастичних злочинах. Для прикладу можна навести «виявлений» органами НКВС у Погребищенському районі Вінницької області в листопаді 1937 р. черговий осередок «Польської Військової Організації», до його складу входило, мовляв, дев'ятеро мешканців сусідніх сіл – назагал малописьменних українських селян. Одним із цих «польських контрреволюціонерів» був Семен Андрійович Крупник, українець, колгоспник із містечка Погребище, неписьменний, хлібороб за професією. Потрапивши за ґрати 15 листопада 1937 р., він уже через день – 17 листопада – «зізнався», що дійсно є членом польської контрреволюційної організації, за завданнями якої «проводив злочинну діяльність, спрямовану проти радянської влади, сприяв розкраданню колгоспного добра, сіяв пшеницю дуже рідко з тим, щоб був поганий урожай...». Окрім «шкідництва» на «господарському фронті», усім ув'язненим інкримінувалася участь у «ПОВ», а також злочинний намір – «відрив України від СРСР і приєднання її до фашистської Польщі». Усі вони були обвинувачені на підставі оперативного наказу № 00485 і страчені через місяць після арешту – 15 грудня 1937 р. [25, с. 54].

Репресії тривали й наступного – 1938 р. Так, Трійкою Управління НКВС по Вінницькій області за період з 26 березня по 10 травня 1938 р. були розглянуті «справи» по «українському націоналістичному повстанському підпіллю» щодо виявленого обласного комітету, 26 міжрайонних повстанкомів, 16 районних повстанських комітетів, 97 повстанських загонів і 125 бойових груп. За той самий час вінницькі органи НКВС «знешкодили» чимало й «польських контрреволюціонерів», а саме: 1 обласну комендатуру «ПОВ», 5 міжрайонних комендатур, 11 райкомендатур, 103 «боївки» – арештувавши за цими «справами» станом на 11 травня 1938 р. 877 осіб [29, с. 194, 196].

Загалом упродовж 1937–1938 рр. в Україні органами НКВС по «польській лінії» було заарештовано 56 516 осіб (із них 44 467 поляків), з яких 39 644 особи (70%) засуджено до різних термінів ув'язнення або ж розстріляно. Загальна ж кількість заарештованих в Україні в цей час становить 267 579 осіб [13, с. 146; 30, с. 24–43].

Отже, якщо проаналізувати наявну статистику політичних репресій щодо польського етносу України доби Великого Терору, то можна зробити висновок, що етнічні поляки (44 467 осіб) становили 78,7% усього загалу репресованих по «польській лінії» – переважно в межах вищезгаданого наказу № 00485. Решту репресованих по цій категорії (21,3%) становили переважно українці.

Аналогічно виглядала ситуація з етнічним складом репресованих на Поділлі. У 1937 р. репресій зазнали 5 486 мешканців Вінницької області польської національності й 3 123 поляки в Кам'янець-Подільській області. Водночас було піддано репресіям по «польській лінії» і їхніх земляків – подолян-українців: на Вінниччині – 1 075 осіб, у Кам'янець-Подільській області – 919 осіб [31, с. 343, 346–347]. У випадку з українським населенням Поділля йшлося насамперед про тих, кого репресивний апарат уважав такими, які власну «контрреволюційну діяльність» спрямовували або на користь «буржуазно-поміщицької» Польщі, або інкримінував їм чітко не окреслене «співробітництво» з поляками (дефензивою, офензивою II Речі Посполитої тощо).

Висновки. Отже, посилення в 30-ті рр. XX століття репресивної політики радянської влади щодо польського населення Поділля здійснювалось у чіткій відповідності до загальнодержавного курсу комуністичної партії, спрямованого на цілковите підпорядкування своїй волі всіх сфер державного та суспільного життя. Кримінальне переслідування й різноманітні обмеження прав і свобод людини та громадянина залежно від національного походження стали звичною практикою в діяльності органів державної безпеки, що виявилось в численних сфальсифікованих справах як проти окремих громадян, так і проти цілих груп осіб, які нібито входили до складу вигаданих тими самими органами державної безпеки політичних і громадських організацій. Найбільш яскравим прикладом цього стала «діяльність» так званої «Польської Організації Військової». Загалом лише за 1937–1938 рр. в Україні, у тому числі й на Поділлі, за «зв'яз-

ки» з польськими антикомуністичними силами було репресовано 56 516 осіб, із яких 44 467 осіб були етнічними поляками.

Перспективою подальших розвідок цієї проблеми є історико-правове дослідження як процесу реалізації репресивної політики радянської влади на Поділлі в 30-ті рр. XX століття, так і процесу її реалізації на українських землях загалом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Центральний Комітет Компартії України. Оп. 20. Документи відділів ЦК КП(б)У. 1918–1941 рр. Спр. 301. Матеріали до засідання Оргбюро ЦК КП(б)У. – Жовтень 1933 р. – 137 арк.
2. Рубльов О. Шкіц до історії загибелі української «Полонії», 1930-ті роки / О.С. Рубльов // Історіографічні дослідження в Україні / Ін-т історії України НАН України; редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. – К., 2003. – Вип. 13: У 2 ч.: Україна–Польща: історія і сучасність: збірник наук. праць і спогадів пам'яті П.М. Калениченка (1923–1983). – Ч. 1. – С. 275–319.
3. Polacy na Ukrainie: Zbiór dokumentów. Cz. 1: Lata 1917–1939 / Pod red. S. Stepnia i O. Rublowa. – Przemysł: Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyslu, 2004. – Т. IV. – 231 s.
4. Józewski H. Zamiast pamiętnika / H. Józewski // Zeszyty historyczne (Paryż). – 1982. – Z. 59. – S. 3–44.
5. Nałęcz T. Polska Organizacja Wojskowa 1914–1918 / T. Nałęcz. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Wyd-wo Polskiej Akademii Nauk, 1984. – 257 s.
6. Peplowski A. Wywiad Komendy Naczelnej POW-III na Ukrainie (1919–1920) / A. Peplowski // Przegląd Wschodni (Warszawa). – Т. V, z. 2 (18). – S. 299–335.
7. Хаустов В.Н. Из предыстории массовых репрессий против поляков. Середина 1930-х гг. / В.Н. Хаустов // Репрессии против поляков и польских граждан. Серия «Исторические сборники «Мемориала». – Вып. 1. – М.: Звенья, 1997. – С. 10–21.
8. Firsov F. Międzynarodówka Komunistyczna a Komunistyczna Partia Polski / F. Firsov, I. Jazborowska // Tragedia Komunistycznej Partii Polski / Red. J. Maciszewski. – Warszawa, 1989. – S. 47–49.
9. Stroński H. Represje stalinizmu wobec ludności polskiej na Ukrainie w latach 1929–1939 / H. Stroński. – Warszawa: Wspólnota Polska, 1998. – 314 s.
10. Рубльов О. Викриття «агентури польського фашизму» в УССР: «Справа «Польської військової організації» 1933–1934 рр. (Мета, механізм фабрикації, наслідки) / О.С. Рубльов // Геноцид українського народу: історична пам'ять та політико-правова оцінка: матеріали Міжнар. наук.-теорет. конф., Київ, 25 листоп. 2000 р. / редкол.: В.А. Смолій та ін. – К.; Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 2003. – С. 201–227.
11. XII з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України, 18–23 січня 1934 р.: стеногр. звіт. – Х.; К.: Партійне вид-во ЦК КП(б)У, 1934. – 612 с.
12. Рубльов О.С. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939) / О.С. Рубльов. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2004. – 648 с.
13. Рубльов О.С. Репресії проти поляків в Україні у 1930-ті роки / О.С. Рубльов, В.Ф. Репринцев // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1995. – № 1/2 (2/3). – С. 116–156.
14. Pamiętnik Kijowski i Stowarzyszenie Uczonych Polских Ukrainy. – Kijów: Stowarzyszenie Uczonych Polских Ukrainy, 2004. – Т. VII: Polacy na Podolu / Pod red. H. Strońskiego. – 520 s.
15. Stroński H. Wielka prowokacja NKWD: Sprawa Polskiej Organizacji Wojskowej na Ukrainie w latach 1933–1938 / H. Stroński // Europa nieprowincjonalna: Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej (Białoruś, Litwa, Łotwa, Ukraina, wschodnie pogranicze III Rzeczypospolitej Polskiej) w latach 1772–1999 / Praca zbiorowa pod red. K. Jasiewiczza; Instytut Studiów Politycznych. – Warszawa; Londyn, 1999. – S. 870–876.
16. Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 13. Друковані видання. Спр. 278. «Ориентировка по польской работе с приложением материалов по делу контрреволюционной организации, именованной «Вольнский Центр Польской Организации Войсковой» («ПОВ»). – К., 1936. – 62 арк.
17. Peplowski A. Kontrwywiad II Rzeczypospolitej / A. Peplowski. – Warszawa: Dom Wydawniczy Bellona, 2002. – 376 s.
18. Тітова Н. «Санація» прикордоння УСРР: побороювання «польсько-українського фашизму» на Поділлі, 1930-ті роки / Н.В. Тітова // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2007. – № 1(28). – С. 220–252.
19. Стронський Г. Злет і падіння: Польський національний район в Україні у 20–30-і роки / Г. Стронський. – Тернопіль: Обласна друк., 1992. – 63 с.
20. Місінкевич Л.Л. Єврейська і польська національні меншини Поділля (20–30-ті рр. XX ст.) / Л.Л. Місінкевич / НАН України; головна редкол. наук.-док. серії книг «Реабілітовані історією»; Хмельницький ін-т регіонального управління та права; Всеукр. спілка краєзнавців; наук. ред. П.Т. Тронько. – К.–Хмельницький: Поділля, 2001. – 254 с.
21. Бугай Н.Ф. Народы Украины в «Особой папке Сталина» / Н.Ф. Бугай / Ин-т рос. истории РАН. – М.: Наука, 2006. – 271 с.
22. Земсков В.Н. Спецпоселенцы в СССР, 1930–1960 / В.Н. Земсков. – М.: Наука, 2003. – 304 с.
23. Eberhardt P. Przemiany narodowościowe na Ukrainie XX wieku / P. Eberhardt. – Warszawa: Biblioteka «Obozu», 1994. – 335 s.
24. Юнге М. Вертикаль большого террора: История операции по приказу НКВД № 00447 / М. Юнге, Г. Бордюгов, Р. Биннер. – М.: Новый Хронограф; АИРО-XXI, 2008. – 784 с.
25. Васильев В. Політичні репресії на Вінниччині, 1918–1980-ті роки / В. Васильев, П. Кравченко, Р. Подкур // Реабілітовані історією: у 27 т. Вінницька обл. / упоряд.: В.П. Ладича (кер.), В.Ю. Васильев, К.В. Завальнюк, П.М. Кравченко, Р.Ю. Подкур, О.К. Струкевич та ін. – Вінниця: ДП «ДФ», 2006. – Кн. 1. – С. 9–92.
26. Закрытое письмо ГУГБ НКВД СССР о фашистско-повстанческой, шпионской, диверсионной, пораженческой и террористической деятельности польской разведки в СССР, № 59098 от 11 авг. 1937 г. // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1997. – № 1/2 (4/5). – С. 18–44.
27. Оперативный приказ Народного комиссара внутренних дел Союза ССР № 00485 от 11 авг. 1937 г. // Ленинградский мартиролог, 1937–1938 // Книга памяти жертв политических репрессий / редкол.: А.Я. Разумов (отв. ред.) и др. – СПб.: Изд-во Российской нац. б-ки, 1996. – Т. 2: Октябрь 1937 г. – 1996. – С. 454–456.
28. Оперативный приказ Народного комиссара внутренних дел Союза ССР № 00485 от 11 авг. 1937 г. // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1997. – № 1/2 (4/5). – С. 15–18.
29. «Лабораторія»: Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–38 років на Вінниччині / публ. О. Лошицького // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1998. – № 1/2 (6/7). – С. 183–227.
30. Pietrow N. Polska operacja NKWD / N. Pietrow // Karta: Niezależne pismo historyczne (Warszawa). – 1993. – Nr. 11. – S. 24–43.
31. Нікольський В.М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.): Історико-статистичне дослідження / В.М. Нікольський. – Донецьк: Вид-во Донец. нац. ун-ту, 2003. – 623 с.